

STRANE DIREKTNE INVESTICIJE U TURIZMU KAO FAKTOR RAZVOJA

Tatjana Bošković*

Sažetak: Mnoge zemlje u razvoju vide turizam kao potencijalni izvor ekonomskog rasta. Strane direktne investicije su jedan od načina na koji zemlje u razvoju mogu da razviju turizam, ali dinamika SDI u ovaj sektor i njene implikacije su relativno malo proučene.

Ključne reči: međunarodni turizam, zemlje u razvoju, najmanje razvijene zemlje, strane direktne investicije

Summary: Many developing countries are looking to tourism as a potential source of economic development. FDI is one of the routes through which developing countries can carry out tourism, but the dynamics of FDI in this sector, and its implications, have been relatively little studied.

Key words: International tourism, developing countries, least developed countries, foreign direct investments

Uvod

Danas mnoge zemlje u razvoju, kao i zemlje u tranziciji vide u razvoju turizma jedan od potencijalnih načina za brži ekonomski i društveni razvoj. Ovo gledište predstavlja relativno nov pristup zemalja i razlikuje se od tradicionalnog shvatanja turizma kao sektora koji ne može biti značajan ili pogodan izvor privrednog rasta, kao što su to na primer industrija ili poljoprivreda. Ovakav novi pristup turizmu je posledica, pre svega, rapidnog povećanja značaja međunarodnog turizma (engl. international tourism) i prihoda koji zemlje poslednjih godina ostvaruju po osnovu njega. Činjenica je da je turistički sektor danas sektor koji se najbrže razvija, i to posebno u Africi. Interesantni su podaci da su devizni prihodi od turizma u Tanzaniji i Južnoj Africi veći od prihoda koji ove zemlje ostvaruju po osnovu izvoza zlata. Najnoviji podaci Konferencije Ujedinjenih nacija o trgovini i razvoju (UNCTAD) ukazuju na turizam kao glavni izvor deviznih prihoda za jednu trećinu zemalja u razvoju i skoro polovinu najmanje razvijenih zemalja. Ono što je za zemlje u razvoju takođe veoma značajno je činjenica da razvoj turizma kao visoko radno-intenzivne delatnosti može značajno da poveća zaposlenost (kako direktnu tako i indirektnu) i tako doprinese rešavanju problema nezaposlenosti u ovim zemljama. Osim toga, razvoj turizma može da izazove tzv. efekte preliivanja (engl. spillovers) na celu privredu. Na ovim mogućim pozitivnim efektima zasnivaju se očekivanja zemalja u razvoju da turizam može biti iskorišćen kao faktor njihovog bržeg ekonomskog i društvenog razvoja.

Međutim, problem sa kojim se suočavaju ove zemlje u stimulisanju razvoja turizma jeste vezan za nedostatak kapitala, infrastrukture, znanja i pristupa globalnom marketingu i kanalima distribucije. U vezi sa rešavanjem ovog problema, zemlje u razvoju se sve češće opredeljuju za strane direktne investicije - SDI (engl. foreign direct investment - FDI) kao najefikasniji način da se otklone gore pomenuta ograničenja i stvore povoljni uslovi za brži razvoj turizma. To je razlog zašto u poslednje vreme mnoge zemlje u razvoju ističu privlačenje SDI u turistički sektor kao glavni prioritet svoje politike i u skladu sa tim je i činjenica da je ovaj sektor jedan od najmanje restriktivnih sektora koji privlači sve veću pažnju stranih investitora.

Razvoj međunarodnog turizma u svetu i u zemljama u razvoju

Intenzivan razvoj i porast prihoda od međunarodnog turizma u svetu i u pojedinim regionima u ukupnoj svetskoj međunarodnoj razmeni ukazuje na njegov sve veći značaj kao faktora u međunarodnoj razmeni.

* mr Tatjana Bošković, predavač. Visoka poslovna škola strukovnih studija u Novom Sadu

Upravo ta činjenica objašnjava nastojanje pojedinih zemalja da se međunarodnim turizmom u što većoj meri uključe u međunarodnu ekonomsku razmenu i tako ubrzaju svoj ekonomski rast i razvoj.

U čitavom periodu nakon Drugog svetskog rata međunarodni turizam beleži izuzetno povoljnu dinamiku razvoja odnosno stalni godišnji rast. Tako dinamičan rast potvrđuju podaci da je na primer u 1950. godini u međunarodnom turizmu učestvovalo 25,5 miliona turista ostvarujući potrošnju od 2,1 mlrd. USD, dok je u 2000. godini učestvovalo čak 687,3 miliona stranih turista sa potrošnjom koja je iznosila 473,4 mlrd. USD (a ako se uključe i troškovi prevoza onda je ukupna turistička potrošnja iznosila čak i 575 mlrd. USD).¹ Iako je u periodu od 2000. do 2003. godine zabeležena nepovoljna razvojna tendencija, nakon tog perioda turizam nastavlja da beleži rekordne rezultate u pogledu broja dolazaka stranih turista (engl. International Tourist Arrivals).

Rezultati istraživanja Konferencije Ujedinjenih nacija o trgovini i razvoju (UNCTAD) objavljeni 2007. godine u njenoj najnovijoj studiji o SDI i razvoju² potvrđuju nastavak uzlaznog trenda razvoja međunarodnog turizma praćenog preko prosečnog godišnjeg rasta turističkih dolazaka u periodu od 1985. do 2004. godine. U tom periodu je najveći godišnji rast u turističkim dolascima zabeležen u južnoj, istočnoj i jugoistočnoj Aziji i on je iznosio skoro 25%, zatim sledi zapadna Azija sa oko 20%, pa istočna i pod Saharska Afrika sa nešto preko 15%, a onda slede najmanje razvijene zemlje (engl. Least developed countries) sa skoro 15%, i zemlje u razvoju (engl. Developing countries) sa samo nekim procentom manje. Interesantno je da se Evropa nalazi na pretposlednjem mestu sa manje od 5%, dok je poslednje mesto zauzela Severna Amerika.

I najnoviji podaci Svetske Turističke Organizacije (World Tourism Organization - WTO) potvrđuju da međunarodni turizam beleži i dalje visoke stope rasta. Tako je u 2007. godini u međunarodnom turizmu učestvovalo čak 898 miliona turista, a ostvarena je godišnja stopa rasta od 6,5% u periodu od 1950. godine do 2007. godine. Procene Svetske Turističke Organizacije su da bi do 2020. godine broj turista koji učestvuju u međunarodnom turizmu mogao da iznosi čak i 1,6 milijardi.

Ovako dinamičan razvoj međunarodnog turizma upućuje i na ostvarenje sve većih deviznih prihoda po osnovu turizma, što je naročito značajno za zemlje koje žele da turizam iskoriste kao glavni faktor ekonomskog rasta. Učešće turizma u svetskom izvozu usluga iznosi okruglo 35 %, a preko 70 % u najmanje razvijenim zemljama. Turističke usluge predstavljaju primarnu stavku u izvozu za jednu trećinu zemalja u razvoju i skoro glavni izvor deviznih prihoda za skoro sve najmanje razvijene zemlje.

Očekivani ekonomski efekti i ograničenja u razvoju međunarodnog turizma

Prethodni podaci ukazuju da se i u budućnosti može očekivati povoljan nivo i dinamika međunarodnog turizma što dodatno ohrabruje zemlje u razvoju u njihovim nastojanjima da dalje rade na unapređenju turizma. Pri tome, ove zemlje kao krajnje ciljeve u tom razvoju postavljaju ostvarenje brojnih pozitivnih ekonomskih, društvenih i političkih efekata.

Naročiti značaj se pridaje *ekonomskim uticajima* turizma na privredu koji se često u literaturi svrstavaju u direktne i indirektno. Tako se kao najznačajniji *direktni* uticaji turizma na privredu navode uticaji: na društveni proizvod i nacionalni dohodak i njihovu teritorijalnu preraspodelu, na delatnosti turističke privrede, na zaposlenost stanovništva (direktnu i indirektnu), na platni bilans zemlje. U okviru *indirektnih* uticaja na privredu se razmatra pre svega uticaj turizma na razvoj industrije, građevinarstva i poljoprivrede.

Prema tome, danas veliki broj zemalja u razvoju vidi međunarodni turizam kao potencijalni izvor značajnih deviznih prihoda, visoke zaposlenosti i brzog ekonomskog rasta, a u nekim od ovih ekonomija je turizam postao i glavni „motor” razvoja. Imajući u vidu upravo ove pozitivne ekonomske uticaje međunarodnog turizma pojedine zemlje u razvoju pokušavaju da stvore što povoljnije uslove za razvoj turizma.

Međutim, iako se u mnogim zemljama u razvoju beleži impresivan rast turizma u pogledu turističkih dolazaka, deviznih prihoda i zaposlenosti, ove zemlje se istovremeno suočavaju sa različitim *ograničenjima*

¹ Dr Unković, S., Dr Zečević B. (2006) *Ekonomika turizma*, Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd, str. 237

² UNCTAD (2007) *FDI in Tourism: The Development Dimension*, United Nations, New York and Geneva

u razvoju međunarodnog turizma kao što su nedostatak kapitala, infrastrukture, znanja i pristupa globalnom marketingu i kanalima distribucije.

U pokušaju da nađu najefikasniji način da se prethodno navedena ograničenja prevaziđu, neke zemlje su se opredelile za *strane direktne investicije* kao jedan od načina kroz koji mogu da brzo razviju turizam. Strane direktne investicije su pogodne jer se, kako se često ističe u literaturi, ova vrsta investicija ne sastoji samo od kapitala, već takođe uključuje i nove tehnologije, menadžerska i organizaciona znanja, pristup tržištu itd.

Strane direktne investicije u turizmu

Najnovija istraživanja UNCTAD-a pokazuju da su SDI u turizmu relativno niske u poređenju sa drugim sektorima. Turizam učestvuje sa svega 1% do 2% u ukupnom izlaznim SDI stokovima iz najvećih matičnih zemalja, dok je njegovo učešće u ukupnim ulaznim SDI stokovima u najvećim zemljama domaćinima još i manje.

Strane direktne investicije postoje samo u malom broju različitih aktivnosti koje uključuju ono što bi trebalo da se zove „međunarodna turistička ekonomija” (engl. „international tourism economy”). Glavne investicije su vezane za hotele i restorane, a jedan manji deo se ulaže u vazduhoplovnu industriju i aktivnosti kao što su tur-operatori (engl. touroperations) ili globalni rezervacioni sistemi (engl. global reservation systems).

Istraživanja takođe pokazuju da su tzv. turističke SDI (engl. tourism FDI - TFDI) u velikoj meri koncentrisane u razvijenim zemljama, a mnogo manje u zemljama u razvoju. Najveće matične zemlje to jest najznačajnije zemlje izvori za izlazne SDI u turizmu su iz grupe razvijenih zemalja i to su pre svega SAD, Velika Britanija, Francuska i Kanada, ali se takođe sve više beleži i povećanje investicija na relaciji „jug-jug”. Dakle, radi se o trendu koji je prisutan i u drugim sektorima, da sve veći broj transnacionalnih korporacija (TNK) iz zemalja u razvoju (pre svega tu dominiraju TNK iz Singapura, Hongkonga (Kina), Ujedinjenih Arapskih Emirata, Kube, Malezije, Poljske, Južne Afrike i Mauricijusa) uzima učešće na međunarodnoj turističkoj sceni. Za mnoge zemlje u razvoju, posebno one najmanje razvijene, upravo ovi investitori mogu predstavljati izuzetno značajan izvor novih investicija, kapitala i veština.

Što se tiče najznačajnijih zemalja domaćina, prema podacima UNCTAD-a, Latinska Amerika se izdvojila kao najveći pojedinačni primalac turističkih SDI (jedna četvrtina svih hotela u zemljama u razvoju je locirana u tom regionu). Na drugom mestu se nalaze južna, istočna i jugoistočna Azija, evropske zemlje u tranziciji i severna Afrika sa učešćem od 13 do 15% od ukupnog broja TNK hotela, a prate ih južna i pod Saharska Afrika, centralna i istočna Evropa i zapadna Azija, dok pojedinačno učešće centralne Azije i Pacifika iznosi manje od 1% od ukupnog broja hotela.

Efekti priliva SDI u turistički sektor

Iskustva zemalja, prema istraživanjima UNCTAD-a, pokazuju da su efekti priliva SDI u turistički sektor brojni, složeni, i da mogu biti i pozitivni, ali i negativni. U svakom slučaju se kao najznačajniji mogu izdvojiti sledeći uticaji SDI: na tražnju, na kapital, tehnologiju i sticanje veština, na ljudske resurse, na lokalne firme i na platni bilans.

Uticaj na tražnju se ogleda u povećanoj tražnji za zemljama domaćinima kao turističkim destinacijama. Naime, TNK povezane sa turizmom povećavaju atraktivnost zemalja domaćina na međunarodnoj turističkoj karti i strani brendovi dalje razvijaju njihov imidž kao turističke destinacije. Sa druge strane, postoji opasnost da TNK izgrade loš imidž zemlje domaćina kao turističke destinacije u smislu niskog kvaliteta, destinacije za masovni turizam itd.

Uticaj na kapital, tehnologiju i sticanje veština – strane direktne investicije treba da osim kapitala zemlji domaćinu donesu i nove tehnologije, menadžerska i organizaciona znanja i veštine. Međutim, finansijski doprinos turističkih SDI je relativno mali u većini ekonomija u razvoju, posebno zato što je njihovo učešće vezano za nevlasničke forme (engl. non-equity forms). Što se tiče novih tehnologija i veština, tu zemlje domaćini mogu da ostvare koristi naročito u sticanju znanja vezanih za upravljanje okruženjem i finansijskim sistemima, a to može da izazove pozitivne efekte i na druge firme i sektore.

Uticaj na ljudske resurse - osim prethodno pomenutog pozitivnog uticaja na ljudske resurse u smislu sticanja novih veština i znanja, priliv turističkih SDI može da poveća zaposlenost u zemljama domaćinima, a često TNK nude i veće zarade i bolje uslove rada od lokalnih firmi. Ovo je jedan od veoma važnih očekivanih efekata za zemlje koje se bore sa problemom nezaposlenosti i svakako utiče i na povećanje životnog standarda lokalnog stanovništva zemalja domaćina.

Uticaj na lokalne firme - strane TNK mogu izvršiti pozitivan uticaj na lokalne firme ukoliko ih angažuju kao dobavljače i distributere, i tako mogu uticati i na povećanje konkurentnosti domaćih firmi. Sa druge strane, postoji i rizik da pojedine lokalne firme „izguraju” sa tržišta, usled jake konkurencije sa kojom domaće firme ne mogu da se nose.

Uticaj na platni bilans - postoji malo dokaza da strane TNK, preko velikog uvoza stranih proizvoda, više negativno utiču na platni bilans nego lokalne firme. Iako strane TNK vrše repatrijaciju profita u matičnu zemlju, istovremeno one utiču i na povećanje dolazaka turista i otuda na povećanje deviznih prihoda. Osim toga, postoji čitav niz mera koje vlade zemalja domaćina mogu preduzeti kako bi osigurale da bilo kakav negativan uticaj na platni bilans bude minimiziran.

Kao što se vidi, svi ovi uticaji mogu biti i pozitivni i negativni, tako da je velika odgovornost na vladama zemalja domaćina da pažljivo donose odluke vezane za razvoj turizma, naročito ako žele da taj razvoj grade na većem prilivu SDI.

Zaključak

Iako je cilj ovog rada da ukaže na mogućnost da se priliv SDI u turizmu iskoristi u zemljama u razvoju kao faktor njihovog bržeg ekonomskog rasta i razvoja i smanjenje siromaštva, ne treba zanemariti i činjenicu da postoje i sasvim suprotna mišljenja u literaturi koja ne gledaju baš blagonaklono na efekte privlačenja SDI u sektor turizma. Naime, radi se o shvatanjima da veliki priliv SDI u sektor turizma ima za posledicu visoku zavisnost od stranog kapitala i stranog menadžmenta i da „turizam koji je vođen interesima stranog privatnog sektora ne može doprineti smanjenju siromaštva u ovim zemljama” (UNCTAD 2001). Često se ističe da ekonomske koristi od ovakvog razvoja turizma koji se zasniva na prilivu SDI ne mogu biti maksimizirane zbog visokog nivoa stranog vlasništva, velikih gubitaka i relativne odsutnosti veza sa lokalnom ekonomijom to jest ekonomijom zemlje domaćina (engl host country).

Treba napomenuti da je ovakav kritički stav karakterističan, pre svega, za literaturu pisanu u 1970-im i 1980-im godinama iako se ovakva shvatanja mogu sresti i u najnovijoj literaturi u kojoj često autori iznose negativne stavove o ulozi transnacionalnih korporacija (TNK). Tako na primer Brohman (1996) navodi da „strana dominacija i spoljna zavisnost često ozbiljno smanjuju potencijal turizma za stvaranje široko zasnovanog rasta”.³ Bez obzira na tačnost ovakvog gledišta, zemlje u razvoju treba da obrate veliku pažnju na jačanje učešća domaće ekonomije u turističkoj industriji, a ovo uključuje i uspostavljanje saradnje lokalnih firmi sa stranim TNK.

I na kraju treba istaći sledeće zapažanje: razvoj turizma inače zahteva veoma pažljivo upravljanje, čak i da se se taj razvoj ne temelji na SDI, a naročito veliku opreznost zahteva ukoliko se zemlja opredeli da SDI u turizmu budu deo njene razvojne politike, što često može biti slučaj sa zemljama u razvoju. Na aktuelnost ove problematike upućuju i najnovije procene UNCTAD-a da će se turističke SDI značajno povećati u zemljama u razvoju tokom sledeće dekade.

Literatura

- [1] Bošković T., (2005) *Transnacionalne korporacije i njihova uloga u razvoju privrede Srbije*, Magistarska teza
- [2] Unković S., Zečević B., (2006) *Ekonomika turizma*, Beograd, Ekonomski fakultet u Beogradu

³ Navedeno prema UNCTAD (2007) *FDI in Tourism: The Development Dimension*, United Nations, New York and Geneva, str. 7

- [3] UNCTAD (2007) FDI in Tourism: The Development Dimension, United Nations, New York and Geneva
- [4] UNCTAD (2004) World Investment Report, United Nations, New York and Geneva
- [5] UNCTAD (2005) World Investment Report, United Nations, New York and Geneva
- [6] UNCTAD (2006) World Investment Report, United Nations, New York and Geneva
- [7] World Tourism Organization, www.unwto.org